

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

ЯЦЮК МАРІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК 159.922.8:923.2

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ
АВТОНОМНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
ТОМЧУК МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ,
Вінницький обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
САВЧИН МИРОСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
ПЕНЬКОВА ОЛЕНА ІВАНІВНА,
Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України,
провідний науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П. Чамати

Захист відбудеться 16 вересня 2009 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „ ” серпня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасний період розвитку українського суспільства, що характеризується постійними соціально-економічними змінами, автономність особистості починає виступати у якості пріоритетної цінності людини. Все більш нагальною стає потреба в особистостях, які здатні самостійно створювати та реалізовувати життєві плани і власні проекти, проявляти соціальну активність, мати власну позицію, захищати і стверджувати свої права, інтереси, брати відповідальність за свої вчинки. Соціально-психологічна, теоретична та практична значущість дослідження проблеми визначається необхідністю наукового обґрунтування особливостей розвитку автономності особистості в юнацькому віці у сім'ї та розробці ефективних технологій її формування та психокорекції.

Проблемі самодетермінації та саморегуляції особистості присвячено низку наукових досліджень (Г.О.Балл, І.Д.Бех, О.Ф.Бондаренко, І.С.Булах, Д.О.Леонтьєв, Н.Ф.Каліна, З.С.Карпенко, Ю.О.Міславський, В.І.Моросанова, В.А.Петровський, Т.М.Титаренко, О.Я.Чебикін, Т.С.Яценко та ін.). Автономність особистості як предмет дослідження певною мірою представлена у роботах О.Є.Дергачової, Е.Л.Десі, Д.О.Леонтьєва, Ж.В.Пижикової, Г.С.Пригіна, Т.Б.Партико, Р.М.Райана, О.О.Сергєєвої, зокрема, в контексті суб'єктності (І.О.Котик, А.В.Марічева та ін.), довільної саморегуляції (Ж.П.Вірна, В.І.Ілійчук, С.В.Малазонія, Ю.О.Міславський), суверенності особистості (А.В.Клочко, С.К.Нартова-Бочавер), автентичності (Н.М.Когутяк, М.В.Рагуліна), особистісної ідентичності юнака (Л.В.Клочек, Ю.І.Лановенко, І.Я.Середницька та ін.).

Водночас, як засвідчив аналіз наукових праць, розглядаються лише окремі аспекти особистісної автономності: як «ефективна самостійність» (В.І.Моросанова, Г.С.Пригін, Є.В.Пупирева), як стадія розвитку особистості (Е.Еріксон), як показник психічного здоров'я (Ф.С.Перлз), як складова особистісної зрілості (С.Л.Братченко, М.Р.Миронова, О.С.Штепа), як принцип функціонування біосфери (А.Анг'ял, А.Маслоу), як ключова компетенція особистості (С.Браславські), як рівень зрілості цінностей (Р.М.Грабовська, О.І.Кузьміна, В.Хоффман) та розвитку моральності (Л.Кольберг, Д.Лоувінгер, Ж.Піаже), як властивість мотиву суб'єкта (Д.Дворкін, Е.Десі, Г.В.Оллпорт, Р.Райан,) та ін.

Проблема розвитку автономності у юнацькому віці відображена у роботах О.Є.Дергачової, І.С.Кона, О.Ранка, К.Г.Юнга, зокрема, її формування в умовах соціально-психологічного тренінгу вивчала Ж.В.Пижикова, в процесі підготовки студентів-психологів - О.О.Сергєєва, окремо процес відособлення підлітків та юнаків досліджували Д.Гоффман, Л.В.Клочек, Є.В.Пупирева, О.М.Цибур; вплив сім'ї на розвиток особистості юнацького віку – Д.І.Іванов, І.Г.Кошлань, П.Криттенден, О.І. Пенькова, Т.М.Яблонська та ін. Водночас, як вказують Д.О.Леонтьєв, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін., дослідження автономності особистості відносяться до малорозроблених напрямків психології. До сьогодні ще недостатньо ґрунтовно визначено психологічний

зміст автономності особистості, основні її ознаки, діагностичний інструментарій вивчення та особливості її становлення в сім'ї. Поза увагою психологів залишилося дослідження соціально-психологічних умов розвитку автономності особистості в юнацькому віці.

Таким чином, соціальна значущість та недостатнє вивчення вищезазначених аспектів проблеми й обумовили вибір теми даного дослідження: «Соціально-психологічні умови розвитку автономності особистості в юнацькому віці».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (напрямок: «Теорія і технологія навчання та виховання в системі освіти»). Тема дисертації затверджена вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 31 січня 2006 р.) і узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 4 від 25 квітня 2006 р.).

Об'єкт дослідження: автономність особистості в юнацькому віці.

Предмет дослідження: соціально-психологічні умови розвитку автономності особистості в юнацькому віці.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити соціально-психологічні умови розвитку автономності особистості в юнацькому віці, розробити програму її формування та психокорекції.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущеннях про те, що:

- рівень розвитку автономності особистості в юнацькому віці залежить від системи соціально-психологічних умов, а саме від ступеню узгодженості та сталості батьківських виховних впливів, несуперечливості, висунутих ними обов'язків та вимог, толерантності вимог-обов'язків, суворості санкцій, заохочень щодо проявів індивідуальності та самостійності вибору юнаків та юнок, схвалення автономної поведінки дитини;
- адекватний розвиток автономності особистості в юнацькому віці досягається через розвиток індивідуально-типологічних регулятивних процесів та властивостей, позитивне емоційно-ціннісне самоствавлення, оптимістичний атрибутивний стиль, інтернальний локус контролю і сформовані духовно-моральні цінності.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз сутності та соціально-психологічних умов розвитку автономності особистості в юнацькому віці.
2. Розробити модель розвитку автономності особистості в юнацькому віці.
3. Визначити особливості типів, динаміки, соціально-психологічних умов розвитку автономності особистості в юності.
4. Розробити, обґрунтувати та апробувати програму формування та психологічної корекції автономності особистості юнацького віку з урахуванням соціально-психологічних умов її розвитку.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: фундаментальні положення педагогічної та вікової психології про

закономірності розвитку особистості як суб'єкта власної життєдіяльності (К.О. Абульханова-Славська, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, М.І. Савчин, В.О. Татенко, Т.С. Яценко), принципи суб'єктно-діяльнісного підходу (О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн та ін.), принцип системного аналізу психічних явищ (Б.В. В'яткін, Б.Ф. Ломов, В.Ф. Моргун та ін.), методологічні засади особистісно-орієнтованої освіти (Г.О. Балл, І.Д. Бех, І.С. Булах, В.В. Рибалка та ін.), теорія самодетермінації особистості (Е. Десі та Р. Райан) і теорія об'єктних відносин (Д. Боулбі, М. Кляйн, М. Малер, Р. Фейрбейн) та ін.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань передбачається використання комплексу методів:

- теоретичних (аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення наукової літератури, моделювання);
- емпіричних (спостереження, опитування (інтерв'ю, бесіда), тестування (опитувальники на дослідження: «Автономності – залежності» Г.С. Пригіна, «Академічної саморегуляції» Р. Райана і Д. Коннелла, «Смислові базові установки», «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них», «Аналіз сімейних взаємовідносин» Є.Г. Ейдемільера (АСВ), «Взаємодія батьки–дитина» (ВБД); «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанової, «Діагностики рівня суб'єктивного контролю» Д. Роттера; «Морфологічний тест життєвих цінностей», «Тест впевненості у собі» В.Г. Ромека, «Тест оптимізму» В.М. Русалова, Л.М. Рудної, психолого-педагогічний експеримент);
- математичної статистики (методи описової статистики, кореляційний аналіз (r -лінійна кореляція Пірсона), параметричні та непараметричні математичні критерії: χ^2 -критерій Пірсона, t-критерій Стьюдента; T-критерій Вілкоксона та ін.).

Організація та база дослідження: Дослідження здійснювалося в три етапи впродовж 2005–2009 рр. Загалом у дослідженні взяло участь 440 юнаків та юнок і 370 батьків. Дослідницька робота проводилася на базі Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна», Хмельницького інституту соціальних технологій, Технологічно-промислового коледжу Вінницького державного аграрного університету, середньої загальноосвітньої школи №15 м. Вінниці, Сковородківської загальноосвітньої школи Староконстянтинівської районної ради Хмельницької області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *вперше:* розроблено модель розвитку автономності особистості юнацького віку з урахуванням соціально-психологічних умов її розвитку; встановлено зв'язки типів автономної–залежної саморегуляції особистості юнацького віку з превалюючими стилями сімейних взаємостосунків;
- *уточнено* сутність поняття «автономність» особистості в юнацькому віці; взаємозв'язки з інтрапсихічними чинниками; умови її розвитку в сім'ї;
- *дістали подальшого розвитку* погляди на проблему суб'єктної саморегуляції особистості в юнацькому віці; методи психологічної корекції та формування автономності особистості цього віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблений автором комплекс психолого-педагогічних засобів вивчення автономності особистості юнацького віку та програма її розвитку і психологічної корекції можуть бути використані у практичній роботі психологів, педагогів та соціальних працівників. Виявлені психологічні особливості прояву автономності в юнацькому віці можуть бути використані викладачами психології вищих навчальних закладів при проведенні занять з навчальних дисциплін: «Психологія самосвідомості», «Психологія сімейних відносин», «Тренінг особистісного зростання» та ін.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес ВСЕІ Університету «Україна» (акт впровадження від 09.02.09), СЗОШ I-III ступенів № 15 м. Вінниці (довідка № 192 від 19.04.08), Сковородківської ЗОШ I-III ступенів Старокостянтинівської районної ради Хмельницької області (довідка № 105 від 12.02.09), у плани роботи психологів навчальних закладів I-III рівнів акредитації Вінницької області (акт впровадження управління освіти і науки Вінницької обласної державної адміністрації від 09.02.09), у методично-організаційну роботу працівників Вінницького обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (акт впровадження від 15.03.09 р.).

Особистий внесок автора у статті «Психологічні особливості саморегуляції особистості у юнацькому віці», написаній у співавторстві з М.М. Запарою, полягає у розкритті теоретичних засад та експериментальному дослідженні особливостей психічної саморегуляції юнаків та юнок (70 %).

Апробація результатів дисертації:

Основні положення і результати дослідження доповідалися та отримали схвалення: на Міжнародних конференціях: «Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами» Університету «Україна» (Київ, 2005, 2007 рр.), «Генеza буття особистості» (Київ, 2006 р.), «Формування духовно-моральних цінностей та професійного становлення молоді в сучасних соціокультурних умовах» (Вінниця, 2005 р.), «Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх послуг» (Вінниця, 2007, 2008 рр.), «Актуальні проблеми психології толерантності у ХХІ столітті» (Луцьк, 2008 р.), «Молода спортивна наука України» (Львів, 2009 р.); на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (Вінниця, 2007 р.), Всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читаннях «Навчання, виховання та розвиток» (Бердянськ, 2009 р.); міжобласній науково-практичній конференції «Психосоматика: тривожні розлади» (Вінниця, 2007 р.); науково-практичних конференціях «Розвиток особистості: проблеми, психодіагностика, психокорекція» Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (Вінниця, 2007 р.), «Наука і навчальний процес» (Вінниця, 2006-2009 рр.); наукових та методичних семінарах кафедри психології ВСЕІ Університету «Україна» (Вінниця, 2005–2009 рр.), кафедри психології Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М.П. Драгоманова (2006–2009 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження представлені у 13 наукових працях, у тому числі 6 статей опубліковано у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України; 2 статті – у збірниках наукових праць та журналах; 5 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 5 додатків та списку використаних джерел (233 найменування, з них 26 – іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінки, основна частина складає 173 сторінки і містить 47 рисунків та 14 таблиць на 27 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження; представлено методи та експериментальну базу дослідження; висвітлено його наукову новизну, теоретичну та практичну значущість; наведено дані про апробацію та впровадження одержаних результатів.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку автономності особистості в юнацькому віці»* – визначається сутність поняття автономності особистості, аналізуються наукові концепції та підходи до вивчення даної проблеми у зарубіжній та вітчизняній психології, розкриваються особливості її розвитку в юнацькому віці, гендерні відмінності, розглядаються соціально-психологічні умови розвитку особистості цього віку.

Феномен автономності особистості в юнацькому віці представлено у роботі як системне, багаторівневе психічне новоутворення, яке функціонально проявляється у всіх її сферах життєдіяльності. Наголошується, що автономність не варто ототожнювати з такими близькими за змістом поняттями як суб'єктність (А.В.Марічева, В.О.Татенко), самостійність (В.І.Моросанова, Г.С.Пригін), автентичність (М.В.Рагуліна, Т.М.Титаренко, Ч.Тейлор), суверенність (С.К.Нартова-Бочавер). На основі аналізу проблеми робиться висновок, що визначальною ознакою автономності є здатність суб'єкта до довільної самоорганізації, самостійного визначення та реалізації свідомих виборів, з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних чинників. Функціонально автономність проявляється в інтеграції процесів дистанціювання від зовнішніх та внутрішніх чинників і трансценденції власної природи. Автономна особистість має відкриту пізнавальну позицію та більшою мірою довіряє і приймає себе, ніж залежна.

У межах психодинамічного напрямку психології особистості (К.Абрахам, Д.Боулбі, Е.Еріксон, М.Кляйн, М.Малер, Р.Фейрбейн, К.Г.Юнг, Е.Якобсон) автономність розглядається крізь динаміку об'єктних стосунків, зокрема, пов'язується з ранніми дитячими переживаннями процесу сепарації–індивідуації. Робиться висновок, що саме підлітковий та юнацький вік визначається психологами як сензитивний у розвитку автономності. Прагнення до автономії як новоутворення виникає у підлітковому віці, але інтенсивний розвиток розпочинається саме в юнацькому віці, оскільки цей вік виявляється більш позитивним, сенситивним, відкритим для інтенсивного

пізнання свободи і відповідальності, виступає підготовчим етапом для ствердження цінності автономності, її позитивного смислу (О.І. Кузьміна).

На основі аналізу теорії самодетермінації (В.Грольнік, Е.Л.Десі, Д.О.Леонтьєв, Р.М.Райан, У.Тейджсон, Р.Харре, В.І.Чірков), враховуючи проблему розв'язання кризи ідентичності в юнацькому віці, робиться висновок про адекватні можливості для повноцінної самодетермінації та саморегуляції життя в період юності, формування у результаті цього різних типів поведінки: автономної, з провідною внутрішньою чи ідентифікованою саморегуляцією, або залежної, з провідною зовнішньою чи інтроєктованою регуляцією.

В юнацькому віці автономність розвивається послідовно під дією таких психологічних механізмів: інтерналізації (інкорпорації, інтроєкції, ідентифікації), екстерналізації (проекції, соціального порівняння та ідентифікації), рефлексії «Я» та автономізації (інтеграції і творчого перетворення вихідних конструктів, значеннєвої інтеграції життєвого досвіду та ін.).

В межах суб'єктно-вчинкової парадигми особистості (С.Д.Максименко, В.А.Роменець, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелева) розвиток автономності розглядається у зв'язку з розвитком особистості як активного діяча в творенні власного життя. Саме в індивідуалізованій і водночас наповненій глибоким соціальним змістом творчій активності молода людина формується як справжній автономний суб'єкт життєдіяльності (В.О.Татенко).

Розвиток автономності особистості в юнацькому віці описується науковцями в контексті сімейної кризи батьківсько-юнацьких взаємин, що пов'язана з продовженням пристосування родини до факту дорослішання дитини. Так, процес індивідуалізації юнаків та юнок досягається відмежуванням від батьків, зокрема від матері, і супроводжується розвитком маскулінності, формуванням виразного почуття самості. Жіноча ідентичність розвивається всупереч відособленню індивідуальної самості юнки і досягається у близьких взаємостосунках з референтними іншими. Спосіб залишення молодою людиною батьківської сім'ї визначається її позицією у ставленні до родини, яка може бути: респонсивною (довільно обраною) або реактивною (вимушеною). Респонсивна можлива за умови успішного відокремлення від батьківської родини юнаків та юнок, зі збереженням можливості звернення за порадою чи підтримкою до батьків. Реактивна позиція передбачає, що, незалежно від власних бажань, вони вимушені або знаходитися поза сім'єю, або повертатися у сім'ю для підтримки рівноваги в родині.

Відповідно до теорії сімейних систем М.Боуена криза відокремлення дітей від батьків може мати дві моделі завершення:

1. Емоційне відокремлення, що передбачає збереження взаємин юнака та юнки з родиною при одночасному прийнятті батьками їх дорослості. За такої умови молода людина здатна диференціюватися від своїх батьків, а в перспективі у неї зберігається автономність і готовність до зрілих залежних взаємостосунків з новими членами родини.
2. Емоційна залежність молодої людини від сім'ї при загальному низькому рівні диференціації її членів. У цьому випадку існує два можливих варіанти

розвитку взаємин у сім'ї. У першому випадку юнак або ж юнка зберігають дуже тісні взаємостосунки хоча б з одним із батьків. У другому – має місце географічне або психологічне дистанціювання від батьківської родини за принципом емоційного розриву, що створює ілюзію незалежності та автономного існування.

Аналіз науково-методичної літератури з проблеми соціально-психологічних умов розвитку автономності особистості в юнацькому віці дозволив нам розробити наступну модель (рис. 1).

Рис. 1. Модель розвитку автономності особистості юнацького віку

Батьківсько-юнацькі взаємостосунки виступають вагомою соціально-психологічною умовою успішної автономізації юнаків. Важливими чинниками виступають такі особливості сімейних взаємостосунків, як характер та прояви батьківського ставлення, сімейних установок та очікувань, батьківських позицій та стилю виховання, переважаючих батьківських почуттів

і рівня батьківської відповідальності. Зазначені чинники детермінують рівень автономності дитини через наслідування юнаком або юнкою зразків конструктивної поведінки батьків, за умови взаємної прихильності членів родини та схвалення батьками проявів автономних виборів юнаками та юнками. Прихильність, сприяння автономії, адекватний зворотний зв'язок при реалізації поведінкового контролю, відмова від маніпулятивного психологічного контролю – основні умови батьківського ставлення, що сприяють розвитку автономності особистості у юнацькому віці.

Внутрішні чинники складають особистісні утворення та властивості, зокрема, рівень розвитку індивідуально-типових регулятивних процесів та властивостей (планування, програмування, моделювання, оцінки результатів), позитивне емоційно-ціннісне самоставлення, оптимістичний атрибутивний стиль, інтернальний локус контролю і сформовані духовно-моральні цінності. Зазначені чинники діють через механізми рефлексії та асиміляції інтроєктів у власний світогляд, за умов сформованих навичок саморегуляції.

Теоретичний аналіз проблеми розвитку автономності особистості у юнацькому віці показав необхідність експериментального визначення типів, особливостей вікової динаміки та умов її розвитку в сім'ї.

У другому розділі – «*Експериментальне дослідження становлення автономності особистості в юнацькому віці*» представлено результати констатувального експерименту з виявлення особливостей типів та динаміки автономності особистості в періоді юності; гендерних відмінностей, чинників та умов її розвитку в сім'ї.

Визначений комплекс методів та методик дослідження дозволив виявити особливості проявів автономності особистості в юнацькому віці; зовнішні та внутрішні чинники її розвитку.

На першому етапі дослідження вивчались особливості типів автономної-залежної саморегуляції осіб юнацького віку, з використанням опитувальника «Автономність-залежність» Г.С.Пригіна та адаптованого нами опитувальника «Академічна саморегуляція» Р.Райана і Д.Коннелла.

Результати вивчення суб'єктної регуляції за методикою Г.С.Пригіна показали значний відсоток осіб юнацького віку з превалюючим змішаним типом суб'єктної регуляції – 39,1 % опитаних, із залежним – 38,6 % та автономним – 22,3 %.

Недостатня диференційованість змішаного типу суб'єктної регуляції зумовила пошук психодіагностичного інструментарію, який дозволив би визначити типи автономної-залежної саморегуляції особистості з урахуванням психологічних механізмів її розвитку. З цією метою було адаптовано англomовний опитувальник «Академічна саморегуляція» Р.Райана і Д.Коннелла. Індивідуальні відмінності у проявах академічної саморегуляції особистості юнацького віку за даною методикою представлені нами у *табл. 1*.

Таблиця 1

Показники розподілу типів академічної саморегуляції

в осіб юнацького віку (N=440)

Типи академічної саморегуляції	Абс. зн.	%
1. Зовнішня регуляція (ЗР)	130	29,5
2. Інтроєктована регуляція (ІнР)	238	54,1
3. Ідентифікована регуляція (ІдР)	55	12,5
4. Власне спонукання (ВС)	16	3,6

Аналіз та узагальнення отриманих результатів дослідження дозволив нам виділити типи автономної-залежної саморегуляції осіб юнацького віку, які характеризуються можливостями самостійно визначати та реалізовувати свідомі вибори з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних чинників.

Юнаки та юнки залежного типу із зовнішньою саморегуляцією характеризуються пасивною суб'єктною позицією щодо власного життя. Значною мірою вони покладаються в організації значущих подій на референтних інших, саме тому в них високі домагання та вимогливість до них і низький рівень усвідомлення власної відповідальності за результати своєї діяльності. Юнацька молодь залежного типу з інтроєктованою саморегуляцією керується в організації власної діяльності засвоєними інтроєктованими нормами та установками від референтних дорослих, проявляє емоційну залежність від них, має завищені вимоги до себе й до інших. Юнаки та юнки автономного типу з ідентифікованою саморегуляцією керуються у регуляції власнообраними засвоєними зразками поведінки. Вони чутливі до схвальних оцінок від референтних осіб, проявляють ініціативу та впевненість у собі при виконанні діяльності. Автономний тип з переважаючим власним спонуканням характеризує юнаків та юнок як відповідальних і самоорганізованих, ініціативних та активних у прийнятті важливих рішень свого життя, схильних до креативного розв'язання життєвих проблем.

Отже, як показують результати дослідження, у юнаків та юнок переважають залежні типи саморегуляції, хоча спостерігаються певні динамічні зміни протягом усього юнацького віку.

Вікова динаміка розвитку автономності особистості в період юності характеризується нелінійними змінами: збільшується кількість залежних юнаків та юнок (на 27 %) і залишається переважно стабільним відсоток автономних молодих людей. У переживанні кризи ідентичності юнки набувають власну ідентичність через досвід близькості, взаємозв'язок та піклування про інших (найчастіше членів родини), тому з віком значно зростає кількість дівчат залежного типу (на 35 %). Чоловіча ідентичність характеризується вираженою індивідуалізацією, відособленістю та автономністю, саме тому залежних юнаків з віком зменшується на 21,5 % і зростає кількість автономних хлопців на 18,8 %. Результати нашого дослідження підтверджують дані К.Гіллган про те, що на відміну від хлопців, дівчата в юнацькому віці здобувають власну ідентичність через розширений досвід близьких взаємин, піклування про інших, що проявляється у терпимому ставленні до вчинків людей, релятивністю суджень у процесі їх ситуативної чи емоційної зумовленості. Водночас, маскуліність юнаків характеризується усвідомленням ними власної автономії, що

проявляється у незалежності суджень, неупередженості, непідвладності почуттям.

Автономність особистості як системне особистісне явище проявляється у взаємозв'язку з рядом інтрапсихічних чинників, які представлені нами у формі кореляційних плеяд (рис. 2).

Таким чином, нами виявлено, що на розвиток автономності особистості юнаків та юнок впливає загальний рівень розвитку регулятивних процесів та властивостей, відсутність виражених залежностей, знижений рівень очікувань та вимогливості до інших, оптимістичний атрибутивний стиль діяльності, інтернальний локус контролю, впевненість у власних силах, соціальна сміливість та превалювання духовно-моральних життєвих цінностей (духовного задоволення та креативності).

Рис. 2. Взаємозв'язок автономності особистості з інтрапсихічними чинниками

—▶ Примітка: прямиий кореляційний зв'язок; —◀ зворотний зв'язок

На наступному етапі констатувального експерименту досліджено сімейні взаємовідносини як провідний соціально-психологічний чинник розвитку автономності особистості в юнацькому віці за допомогою наступного комплексу методик: «Аналіз сімейних взаємовідносин» Є.Г.Ейдемільера (АСВ), «Взаємодія батьки-дитина» (ВД), «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них».

Результати його використання показали, що характерними особливостями сімейних взаємин юнаків та юнок із залежним типом зовнішньої саморегуляції є амбівалентно-нестійкі батьківсько-юнацькі взаємовідносини. Стилi батьківського виховання суперечливі, їм притаманна непослідовність та неузгодженість вимог, обов'язків і санкцій. Основним механізмом

материнського виховання стає психологічний контроль із застосуванням маніпулятивної поведінки, у їх ставленні переважає потуральна гіперпротекція. Батьки-чоловіки більшою мірою дотримуються позиції гіпопротекції.

Особи юнацького віку залежного типу з інтродюкованою саморегуляцією відзначають емоційно відгороджену позицію батька, певну директивність як батька, так і матері у висуванні вимог та санкцій, водночас, вони визнають їх беззаперечний авторитет. До того ж батьки виявляють непослідовне ставлення до юнаків та юнок: емоційну автономність (психологічну відгородженість)-гіперпротекцію; м'якість-суворість; директивність-потурання. Виявлено, що юнаки та юнки, більш близькі до матерів, – емоційно і вербально залежні від них. У батьків спостерігаються завищені очікування щодо дорослих дітей.

Сімейні взаємостосунки юнацької молоді автономного типу з ідентифікованою саморегуляцією характеризуються позитивною атмосферою, відкритістю в обговоренні суперечливих питань, толерантним взаєминами. Батьки таких юнаків та юнок більш лояльні у покараннях і некатегоричні у заборонах, висувають чіткі очікування щодо особистості дитини, заохочують прояви її автономності.

Сімейні взаємостосунки автономних юнаків та юнок з переважаючим внутрішнім спонуканням будуються на діалозі та прийнятті членами сім'ї цінності індивідуальності кожного з них. Зважаючи на особисту відповідальність кожного члена родини, за юнаками та юнками визнається право на автономні рішення, водночас, проявляється небайдужість та щирий інтерес до їх життя та розвитку. Виховання дітей матерями та батьками-чоловіками є узгодженим, компліментарним, несуперечливим, прогнозованим, демократичним.

Аналіз юнацьких оцінок батьківської поведінки засвідчив важливість сталості та узгодженості виховних впливів батька та матері. Негативний вплив на розвиток автономності юнаків та юнок має як надмірна директивність та включеність батьків у їх справи, що позбавляє молодь приватного життя, так і, навпаки, підкреслена відчуженість, незалежність батьків, яка сприймається ними як байдужість.

Результати експериментального дослідження засвідчили, що значна частина юнаків та юнок виявляють залежні типи саморегуляції (83,6 %), що зумовлено незадовільними умовами сімейних взаємин, а це, відповідно, потребує розробки та апробації спеціальноорганізованих заходів із формування та психологічної корекції автономності особистості цього віку.

У третьому розділі – *«Формування та психокорекція автономності особистості в юнацькому віці»* проаналізовано основні підходи до формування та психокорекції автономності особистості в юнацькому віці; запропоновано модель розвитку автономності особистості та програму тренінгу із формування та психокорекції автономності юнаків та юнок; представлено результати формувального експерименту.

Формування та психокорекція автономності особистості в юнацькому віці здійснювалися в напрямку актуалізації в юнаків та юнок ситуацій вибору в

сімейних взаєминах. Формувальний вплив реалізовувався через визначені внутрішні (особистісні утворення і властивості) та зовнішні (особливості сімейних взаємостосунків) чинники розвитку автономності особистості.

Комплекс психолого-педагогічних засобів формування та психокорекції автономності особистості базувався на принципах: поєднання навчального і тренувального аспектів, комплексного використання активних групових методів навчання, дотримання загальноприйнятих норм групової роботи, акцентування на самоаналізі та інтроспекції, вербалізованій рефлексії та емоційній насиченості засобів зворотного зв'язку.

Основними завданнями формувального впливу були такі: 1) покращення рівня усвідомлення юнаками та юнками власної автономності, можливостей та обмежень в її реалізації; підвищення індивідуальної ефективності в ствердженні власних позицій; розвиток навичок саморегуляції у ситуаціях вибору; формування конструктивних моделей подолання конфліктів; оптимізація батьківсько-юнацьких взаємостосунків; 2) формування позитивного батьківського ставлення до проявів автономності юнаків; сприяння усвідомленню позитивних батьківських почуттів та прихильності до дітей; аналіз батьківських установок та очікувань; тренування конструктивних виховних впливів та навичок конструктивної поведінки в конфлікті.

З метою реалізації поставлених завдань було розроблено програму соціально-психологічного тренінгу з формування та психокорекції автономності особистості в юнацькому віці. Програма реалізовувалася в два етапи: 1) робота з юнаками та юнками (36 годин: протягом 3 місяців по 1 заняттю (3 год./тиждень); 2) робота з батьками дітей юнацького віку (24 години: впродовж двох місяців - 1 заняття (3 год./тиждень).

До першого блоку тренінгової програми для юнацької молоді ввійшли вправи та техніки на розвиток таких параметрів: «позитивного емоційно-ціннісного самоставлення», «почуття спорідненості, особистої прихильності до батьків», «компетентності в саморегуляції у прийнятті самостійних рішень», «конструктивного вирішення конфліктів у сім'ї».

Другий блок тренінгу призначався для оптимізації батьківського ставлення до проявів автономності в юнацької молоді та передбачав вплив на такі параметри: «батьківське ставлення до проявів автономності дитини», «прихильність і позитивні батьківські почуття», «адекватність батьківських установок, прийняття особистості юнака або ж юнки» та «стиль виховання батьків і їх рольові позиції».

У формувальному експерименті взяли участь 90 осіб юнацького віку (45 осіб – контрольна і 45 осіб – експериментальна групи (по три підгрупи в кожній) та 40 осіб батьків (20 – контрольна група і 20 осіб – експериментальна група (по дві підгрупи в кожній). До складу експериментальної та контрольної груп увійшли юнаки та юнки із залежною зовнішньою саморегуляцією, зовнішньою інтроєктованою саморегуляцією та автономною ідентифікованою саморегуляцією. Якісний склад експериментальної та контрольної груп урівноважений за усіма типами саморегуляції.

Реалізація розробленої програми дозволила в цілому розв'язати завдання розвитку та психокорекції автономності особистості в юнацькому віці. Це проявилось як у підвищенні кількісних (див. *табл. 2*) і якісних показників автономності, так і в оптимізації батьківського ставлення до проявів автономності у дітей.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз змін у показниках автономності та інтрапсихічних параметрів у експериментальній та контрольній групах (N=90)

Показники автономності та інтрапсихічних параметрів	Експериментальна група (n ₁ =45)		Контрольна група (n ₂ =45)		Т-критерій Вілкоксона для експериментальної групи
	1 замір до тренінгу	2 замір після тренінгу	1 замір	2 замір	
	$\bar{X} \pm \sigma$	$\bar{X} \pm \sigma$	$\bar{X} \pm \sigma$	$\bar{X} \pm \sigma$	
Зовнішня регуляція	27,5±14,7	23,6±16,8	26,7±11,5	26,5±11	1; p≤0,01
Інтроєктована регуляція	28,9±24,9	26,2±19,4	28,5±12	28,2±10,5	32
Ідентифікована регуляція	22,3±15,8	24,2±21,4	22,3±11,3	22,1±14,9	45,5
Власне спонування	19,6±15,1	21,1±25,3	19,7±13,9	19,5±10,5	0; p≤0,01
Індекс автономності	-22,9±127	-7,47±212	-20,5±150	-19,3±127	0; p≤0,01
Вербальна залежність	7,11±3,92	5,76±1,46	7,36±4,42	7,22±4,04	4,5; p≤0,05
Емоційна залежність	7,51±5,44	7,22±6,09	7,11±5,78	7,16±6,09	6
Залежність від досягнень	5,36±5,6	4,84±3,32	5,53±5,75	5,58±4,66	6; p≤0,01
Вимогливість до інших	6,98±4,2	5,69±1,26	6,53±5,39	6,84±3,77	6,5; p≤0,01
Відповідальність за себе	6,89±3,69	8,42±1,66	6,58±3,48	6,38±2,19	3; p≤0,01
Загальний рівень саморегуляції	28,5±26,5	32±23,8	29±26,9	28,6±21,9	7; p≤0,01
Впевненість у собі	6,13±2,04	7,87±2,02	5,96±4,55	5,87±4,31	12; p≤0,05
Соціальна сміливість	5,4±5,37	7,7±4,76	5,11±4,46	5,14±4,13	3; p≤0,01
Інтернальний локус контролю	3,53±4,14	4,89±2,72	2,76±1,16	2,75±1,1	4; p≤0,01
Оптимістичний атрибутивний стиль діяльності	13,3±9,92	14,53±11,6	12,7±10,3	12,5±9,78	6; p≤0,05

Так, унаслідок тренінгу, в 55,5 % юнаків та юнок експериментальної групи зросли показники відносного індексу автономності (T=0; p≤0,01), на 24,4 % зменшилася кількість молодих людей із залежною зовнішньою саморегуляцією (T=1; p≤0,01). У 53,3 % учасників тренінгу зріс загальний рівень саморегуляції (T=0; p≤0,01), юнаки та юнки набули більшої

компетентності в процесах програмування, моделювання та оцінки результатів діяльності, сформували навички емоційної саморегуляції у конфліктній ситуації. Встановлено, що у результаті формувального експерименту юнаки та юнки стали психологічно більш незалежними, зокрема, стосовно вербальної залежності ($T=4,5$; $p \leq 0,01$), вимогливості у ставленні до інших ($T=6,5$; $p \leq 0,01$), стали більш відповідальнішими ($T=3$; $p \leq 0,01$) та відчули себе більш упевненими у контактах з ровесниками ($T=12$; $p \leq 0,05$).

Очевидно, що найбільш суттєві зміни в експериментальній групі відбулися у показниках автономності, відповідальності за себе та загального рівня саморегуляції. Зазначені параметри характеризують позитивний розвиток стилів суб'єктивної саморегуляції юнацької молоді експериментальної групи. Важливими показниками ефективності тренінгу також стало суттєве зниження показників вербальної залежності та вимогливості до інших. Це, на нашу думку, вказує на позитивне звернення уваги особистості юнака або ж юнки на себе як на суб'єкта власної життєдіяльності.

Програма тренінгу розвитку та психокорекції автономності особистості будувалася з урахуванням психологічних особливостей сімейних взаємостосунків дітей і батьків. Результати порівняльного аналізу вказують на такі зміни в юнаків та юнок експериментальної групи після їх участі у тренінгу: учасники тренінгу стали більш схильними до прийняття позитивного до них ставлення батьків, щирої зацікавленості батьків їхнім життям (зросли показники відповідного параметру на 50 % ($T=5$, $p \leq 0,01$), переглянули позицію батьківської «ворожості», відкрили у такому ставленні «вимогливість і тривогу батьків за їх життя» (зменшилися показники у 45,5 % юнаків та юнок експериментальної групи ($T=4$, $p \leq 0,01$)). Водночас, виявлено, що значна частина учасників стала більш критичною щодо непослідовності у поведінці батьків (зросли значення цього показника у 30,4 % юнаків та юнок ($T=10$, $p \leq 0,05$)). Таку динаміку результатів ми пов'язуємо зі зростанням інтересу та уважності юнаків та юнок до осмислення взаємостосунків у сім'ї, до своєї ролі у цих взаєминах і можливостей впливати на них. Порівняльний аналіз динаміки оцінок юнаками та юнками експериментальної групи батьківських ставлень окремо матерів і татусів виявив, що розподіли значень суттєво не відрізняються. У контрольній групі зміни у середніх значеннях показників виявилися випадковими.

У результаті повторного зрізу показників сімейних взаємостосунків в оцінках матерів експериментальної групи виявлено позитивні зміни параметрів сприяння «автономності» (зросли показники у 50 % ($T=6$; $p \leq 0,01$), «почуття близькості» (зросли показники у 41,7 % ($T=2$; $p \leq 0,01$)), «прийняття дитини» (зросли показники у 33,3 % ($T=11$; $p \leq 0,05$) та «злагоди у взаємостосунках» (зросли оцінки у 41,7 % ($T=3$; $p \leq 0,01$)), що вказує на зростання позитивних оцінок взаємостосунків у діаді «юнак/юнка – мати». На нашу думку, такі зміни в оцінках матерів пов'язані з переосмисленням жінками власних почуттів до дорослих дітей, більш адекватного сприймання себе та власних дітей, з усвідомленням позитивного ресурсу таких взаємин. На представників чоловічої статі експериментальної групи значно вплинули виховні установки щодо сприяння автономності юнаків та юнок, на що вказує зростання показників за

шкалою «автономності» (у 75 % ($T=4,5$; $p\leq 0,01$) і зниження показників «вимогливості» (у 37,5 % ($T=13$; $p\leq 0,05$), змінилося і загальне ставлення до взаємовідносин з дитиною, зросли позитивні оцінки за шкалою «злагода» у 37,5 % ($T=12,5$; $p\leq 0,05$). Виявлено, що чоловіки-батьки більшою мірою, порівняно з матерями, схильні надавати юнаку та юнці свободу вибору.

Узагальнена оцінка змін динаміки батьківських ставлень до проявів автономності дітей юнацького віку представлено у *табл. 3*. Так, за результатами тренінгу спостерігаються значні позитивні зрушення у готовності батьків надавати свободу вибору та сприяти проявам автономності у дітей юнацького віку. На нашу думку, це є результатом загальної оптимізації батьківсько-юнацьких взаємостосунків, на що вказують позитивні зміни в оцінках злагоди у взаємодії батьків з дитиною та прийнятті її індивідуальності. Чоловіки-батьки більшою мірою, ніж матері, усвідомили можливості досягнення порозуміння з юнаками та юнками, облишаючи категоричність, надмірну вимогливість та суворість. Матері, на відмінну від татусів, виявили більше бажання зблизитися з дітьми, співпрацювати у прийнятті сімейних рішень, що, напевне, викликано зростанням їх позитивних почуттів стосовно дітей. Отримані результати дають підстави говорити про ефективність проведених розвивальних та психокорекційних заходів щодо розвитку позитивного ставлення батьків до проявів автономності дітей юнацького віку.

Таблиця 3

Динаміка показників сімейних взаємостосунків в оцінках батьків експериментальної та контрольної груп (N=40)

Види ставлень батьків	Експериментальна група		Контрольна група		Т-критерій Вілкоксона для експеримент-т альної групи	
	1 замір до тренінгу	2 замір після тренінгу	1 замір	2 замір		
	$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$		
М А Т Е Р І М А Т Е Р І	1. Автономність – контроль	16,3±3,4	12,3±3,6	16,8±2,7	16,5±3,1	6; $p\leq 0,01$
	2. Емоційна дистанція – близькість	19,4±2,76	21,1±2,8	19,0±2,05	19,2±2,65	2; $p\leq 0,01$
	3. Відчуження – прийняття дитини	17,4±2,2	21,2±3,5	16,9±2,5	17,2±1,8	11; $p\leq 0,05$
	4. Незлагода – злагода	14,6±3,07	19,5±3,1	14,3±3,42	14,5±3,1	3; $p\leq 0,01$

Т А У С І	1. Невимогливість – вимогливість	14,3±2,39	11,2±2,1	14,8±2,2	14,7±2,4	13; p≤0,05
	2. Автономність – контроль	15,7±2,57	10,1±2,2	15,8±2,7	15,6±2,66	4,5; p≤0,01
	3. Незлагода – злагода	15,6±3,34	18±2,1	15,1±3,4	15,06±3,2	12,5; p≤0,05

Таким чином, запропонований соціально-психологічний тренінг є дійовим засобом формування та психокорекції автономності осіб юнацького віку, а тому може бути рекомендований для використання у практичній діяльності психологів, соціальних працівників, вчителів старших класів та викладачів вищих навчальних закладів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування та результати емпіричного вивчення проблеми соціально-психологічних умов розвитку автономності особистості в юнацькому віці, визначені типи її автономної-залежної саморегуляції та їх взаємозв'язок із характером сімейних взаємостосунків. Узагальнення результатів дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Необхідною умовою успішної соціалізації осіб юнацького віку є розвиток *автономності особистості*, яка являє собою системне особистісне утворення, що функціонально проявляється впродовж життєдіяльності людини. Центральною ознакою автономності є здатність суб'єкта до довільної самоорганізації, тобто можливості самостійно визначати та реалізовувати свідомий вибір, з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних чинників. Функціонально автономність проявляється в інтеграції процесів дистанціювання від зовнішніх та внутрішніх чинників і трансценденції власної природи. Автономна особистість має відкриту пізнавальну позицію та більшою мірою довіряє і приймає себе.

2. Індивідуальні відмінності у проявах автономної-залежної саморегуляції особистості юнацького віку характеризуються такими типами: залежним типом із зовнішньою саморегуляцією, залежним типом із інтроєктованою саморегуляцією, автономним типом із ідентифікованою саморегуляцією, автономним типом з переважаючим власним спонуканням. Серед юнацької молоді переважають юнаки та юнки залежного типу із зовнішньою саморегуляцією та залежного типу з інтроєктованою саморегуляцією, шоста частина від усього загалу юнацької молоді належить до автономного типу з ідентифікованою саморегуляцією та автономного типу з переважаючим власним спонуканням.

3. Розвиток автономності особистості юнацького віку відбувається під впливом ряду соціально-психологічних умов. Провідне значення серед таких умов мають сімейні взаємостосунки, що детерміновані характером батьківських ставлень, сімейних установок та очікувань, переважаючих батьківських позицій, почуттів, стилю виховання. На розвиток автономності впливає ступінь

узгодженості та сталості батьківських виховних впливів, несуперечливість, висунутих ними обов'язків та вимог, толерантність вимог-обов'язків, мінімальна суворість санкцій, заохочень щодо проявів індивідуальності та самостійності вибору юнаків та юнок, схвалення автономної поведінки дитини. Негативний вплив на розвиток автономності особистості юнацького віку чинить надмірна директивність, підкреслена відчуженість або надмірна гіперпротекція з боку батьків. Зазначені чинники детермінують рівень автономності дитини через наслідування юнаком або юнкою зразків конструктивної поведінки батьків, за умови взаємної прихильності членів родини та схвалення батьками проявів автономних виборів юнаками та юнками.

4. Внутрішні чинники розвитку автономності особистості складають особистісні утворення та властивості, зокрема, рівень розвитку індивідуально-типологічних регулятивних процесів та властивостей (планування, програмування, моделювання, оцінювання результатів), позитивне емоційно-ціннісне самоставлення, оптимістичний атрибутивний стиль, інтернальний локус контролю і сформовані духовно-моральні цінності. Зазначені чинники діють через механізми рефлексії та асиміляції інтроєктів у власний світогляд, за умов сформованих навичок саморегуляції.

5. Соціально-психологічний тренінг розвитку та психокорекції автономності особистості в юнацькому віці дозволяє досягти ефективного покращення автономності юнаків та юнок, компетентності в саморегуляції у ситуаціях вибору, зростання їх психологічної незалежності, зниження вимогливості до інших, розвитку впевненості у собі та відповідальності. Внаслідок цілеспрямованого впливу суб'єктивне оцінювання батьківсько-юнацьких взаєностосунків між дітьми та їхніми батьками набуло позитивних змін: зросли інтереси батьків до життя юнаків, показники їх готовності надавати свободу вибору та сприяти проявам автономності дітей, показники злагоди у взаємодії батьків з дитиною та прийнятті її індивідуальності; змінилося й ставлення дітей до батьків: зросли їх інтереси та уважність до дітей (юнаків та юнок), до розуміння взаєностосунків у сім'ї, до своєї ролі у цих взаєминах та можливостей змінювати їх.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективами подальшого вивчення можуть стати поглиблений концептуальний аналіз генези автономності на різних етапах онтогенезу, створення психодіагностичних та психокорекційних методик із вивчення та розвитку автономності особистості у дітей та дорослих.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

1. *Яцюк М.В.* Автономність особистості як індивідуально-психологічна характеристика людини / М.В. Яцюк // Наука і навчальний процес: Науково-методичний збірник. – Вінниця: ВСЕІ Університет «Україна», 2006. – С. 203–205.
2. *Яцюк М.В.* Адаптація опитувальника академічної саморегуляції Р.М. Райана і Д.Р. Коннелла (Causal Dimension Scale II SRQ-A) / М.В. Яцюк // Вісник.

Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки. Випуск 12. – К.: КиМУ, 2008. – С. 214-227.

3. *Яцюк М.В.* Взаємозв'язок суб'єктивної саморегуляції та когнітивних стилів поведінки в юнаків / М.В. Яцюк // Матеріали науково-практичної конференції «Розвиток особистості: проблеми, психодіагностика, психокорекція //Відродження: Науково-методичний вісник ВОПОПП – Вінниця: ПП «Поліграфічний центр «Фенікс». ДІВПВАТ «Інфракон» – «Інфракон – І», 2007. – С. 91–93.
4. *Яцюк М.В.* Вплив атрибутивного стилю особистості на розвиток автономності юнака / М.В. Яцюк // Нові технології навчання: Збірник наукових праць. Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх послуг. // Спец. Випуск № 48. – К.–Вінниця, 2007. – С. 247–253.
5. *Яцюк М.В.* Гендерні відмінності розвитку автономності в юнацькому віці // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі / М.В. Яцюк // Тези доповідей восьмої міжнародної науково-практичної конференції, 2007. – С. 214–216.
6. *Яцюк М.В.* Дослідження психологічних особливостей автономності юнаків / М.В. Яцюк // Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія. – Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К.: Логос, 2006, т.7, вип. 9. – С. 421–429.
7. *Яцюк М.В.* Динаміка розвитку автономності в юнацькому віці / М.В. Яцюк // Збірник наукових праць № 40. Частина II. – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007. – С. 300–303.
8. *Яцюк М.В.* Модель розвитку автономності особистості в юнацькому віці в умовах толерантних сімейних взаємовідносин / М.В. Яцюк // Психологічні перспективи: Науковий часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки – Луцьк: Ред.-видавн. відділ «Вежа» ВНУ імені Лесі Українки, Випуск 12, 2008. – С. 215–224.
9. *Яцюк М.В.* Особливості соціально-психологічної зрілості студентської молоді / М.В. Яцюк // Збірник наукових праць «Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами». – К.: ВМУРоЛ „Україна”, 2007. – С. 258–267.
10. *Яцюк М.В.* Психологічний аналіз феномену автономності особистості / М.В. Яцюк // Наука і навчальний процес: Науково-методичний збірник. – Вінниця: ВСЕІ Університету «Україна» №3, 2007. – С. 77–80.
11. *Яцюк М.В.* Психологічні особливості саморегуляції особистості у юнацькому віці / М.В. Яцюк, М.М. Запара // Соціально-психологічні, клінічні проблеми розвитку та психокорекції особистості: Матеріали науково-практичної конференції 3–4 жовтня 2007. – Вінниця: ВСЕІ Університету «Україна», 2007 – С. 46–51.
12. *Яцюк М.В.* Розвиток автономності особистості в системі батьківсько-юнацьких взаємовідносин / М.В. Яцюк // Наука і навчальний

процес: Науково-методичний збірник матеріалів науково-практичної конференції соціально-гуманітарного факультету ВСЕІ Університету «Україна». – Вінниця: Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна», 2008. – С. 99–101.

13. Яцюк М.В. Роль сімейних взаємовідносин у розвитку автономності юнака / М.В. Яцюк // Наукові записки. Генеза буття особистості: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К.: Логос, 2006. – С. 340-348.

Яцюк М.В. Соціально-психологічні умови розвитку автономності особистості в юнацькому віці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. - Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2009.

Дисертаційна робота присвячена теоретичному обґрунтуванню, експериментальному вивченню проблеми розвитку та психокорекції автономності особистості в юнацькому віці. Представлено аналіз науково-теоретичних концепцій та підходів до вивчення соціально-психологічних умов розвитку автономності особистості юнацького віку. Визначено її сутність, структуру, детермінанти, динаміку розвитку. Розкрито особливості розвитку автономності юнаків та юнок у сім'ї в залежності від соціально-психологічних (особливості сімейних взаємовідносин) та інтрапсихічних чинників (саморегуляція, самоствалення, духовно-моральні цінності, локус контролю та ін.). Виділено типи автономної-залежної саморегуляції юнацької молоді та їх зв'язки з сімейними взаємовідносинами.

Розроблено та експериментально апробовано програму формування та психокорекції автономності у юнацькому віці. Зростання показників автономності в осіб юнацького віку експериментальної групи, порівняно з контрольною, вказує на ефективність запропонованої програми тренінгу розвитку автономності особистості та дозволяє рекомендувати її для психологічного супроводу розвитку особистості юнацького віку.

Ключові слова: автономність, розвиток, особистість юнацького віку, саморегуляція, типи, соціально-психологічні умови, психокорекція.

Яцюк М.В. Социально-психологические условия развития автономности личности в юношеском возрасте. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология.- Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2009.

Диссертационная работа посвящена теоретическому обоснованию, экспериментальному изучению и психокоррекции автономности личности в юношеском возрасте.

В работе проанализированы научно-теоретические подходы к изучению социально-психологических условий развития автономности личности. Раскрыты сущность, механизмы и динамика развития этого феномена в юношеском возрасте. На основе анализа научной литературы выделена система социально-психологических условий развития автономности юношей и девушек. Приоритетными условиями определены особенности семейных взаимоотношений (такие как, родительское отношение, ожидания, позиции, стиль воспитания и чувства) и внутриличностные образования и свойства (в частности, уровень развития индивидуально-типологических регулятивных процессов и свойств (планирование, программирование, моделирование, оценивание результатов), позитивное эмоционально-ценностное самоотношение, оптимистичный атрибутивный стиль, интернальный локус контроля и духовно-моральные ценности).

Исследованы возрастные и гендерные особенности проявления автономности личности в юношеском возрасте. Показаны отличия в детско-родительских взаимоотношениях автономных и зависимых молодых людей. Установлено, что на развитие автономности влияет степень согласованности и постоянства родительских воспитательных влияний, выдвигаемых обязанностей и требований, строгость санкций, степень поощрения проявлений самостоятельности в принятии решения о выборе, одобрение автономного поведения юношей и девушек. Негативное влияние на развитие автономности личности юношеского возраста оказывают избыточная директивность, подчеркнутая отчужденность или избыточная гиперпротекция со стороны родителей. В ходе эмпирического исследования выделены типы автономного поведения молодежи, установлены взаимозависимости с семейными взаимоотношениями: зависимый внешний тип саморегуляции, зависимый интроектированный тип саморегуляции, автономный идентифицированный тип саморегуляции и автономный тип саморегуляции с преобладающим внутренним побуждением.

На основе анализа научной литературы и результатов эксперимента разработана программа тренинга развития и психологической коррекции автономности личности юношеского возраста, которая включала работу, как с молодежью, так и с родителями. В результате проведенного формирующего эксперимента у юношей и девушек экспериментальной группы, по сравнению с контрольной, выявлены статистически значимые позитивные изменения в уровнях проявления автономности и саморегуляции. В результате формирующего эксперимента достигнута оптимизация родительско-юношеских взаимоотношений, возросла благосклонность родителей к проявлениям автономности детей. Статистически значимые изменения в уровнях развития автономности личности указывают на возможность и необходимость психологического сопровождения молодых людей в процессе их личностного роста, а также свидетельствуют о возможности включения разработанной

коррекционно-развивающей системы в психологическую практику социальных и психологических служб, учебно-воспитательный процесс учебных заведений.

Ключевые слова: автономность, развитие, личность, юношеский возраст, саморегуляция, типы, социально-психологические условия, психокоррекция.

Iatsiuk M. Social-psychological conditions of development of autonomy in youthful age. - Manuscript.

The dissertation for getting the scientific degree of candidate of psychological science in specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology. - National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2009.

The thesis describes the theoretical substantiation, experimental study of the problem of development and psychocorrection of adolescent person autonomy. It shows the analysis of scientific theoretical conceptions and approaches to the research of social-psychological conditions of development of autonomy of the person in youth. The content of autonomy in youthful age, its structure, criteria and epigenetic are determined. The development features of autonomy of the young men and girls are submitted depending on social-psychological (such as floor, parental mutual relation etc.) and intrapsychic (such as selfregulation, selfformation, spiritual and moral values, control locus etc.) conditions. Types of autonomy-dependent selfregulation of youth and their ties with family mutual relations are determined.

The formation and psychocorrectional program of autonomy in youthful age is developed and approved. The increasing autonomy index in the adolescent youthful in the experimental group by comparison with the control one shows the effectiveness of suggested development training program of person autonomy and allows to recommend it for the psychological accompaniment of the adolescent person development.

Key words: autonomy, development, adolescent person, selfregulation, types, social-psychological conditions, psychocorrection.